REGIONÁLNÍ DĚJINY A JEJICH POSTAVENÍ VE VÝUCE DĚJEPISU

Pavel Novotný

Anotace: *Jedná se o teoretickou stať zaměřenou na problematiku regionálních dějin ve výuce dějepisu, neboť regionální dějiny jsou nedílnou součástí historie a její poznatky tvoří integrální součást obsahu dějepisného vyučování a podílí se tak na tvorbě hodnotového systému žáka základní školy.*

Summary: *This teoretical article deals with problems about regional history in lessons of history, because regional history is inseparable part of history and its pieces of knowledge are part and parcel of content of history lessons and they participate in production of valuable system of pupil in elementary school.*

Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání (dále jen RVP ZV) je komplexní pedagogický dokument, který by měl v budoucnu ovlivňovat a usměrňovat vzdělávání na všech typech škol realizujících základní vzdělávání a převezme tak funkci dosavadního standardu základního vydělávání.

Vzdělávací obsah základního vzdělávání je v RVP ZV orientačně rozdělen do devíti vzdělávacích oblastí, přičemž jednotlivé vzdělávací oblasti jsou tvořeny jedním vzdělávacím oborem nebo více obsahově si blízkými vzdělávacími obory (RVP ZV 2004, s. 10). Z hlediska uplatnění regionální historie ve vyučování nás budou zajímat vzdělávací oblasti Člověk a jeho svět a Člověk a společnost.

Člověk a jeho svět je vzdělávací oblastí koncipovanou pouze pro 1. stupeň základního vzdělávání. Je rozčleněn do pěti tematických okruhů. V tematickém okruhu Místo, kde žijeme, se žáci seznamují se svým nejbližším okolím, s čímž souvisí praktické poznávání místních i regionálních skutečností a utváření přímých zkušeností žáků. Největšího uplatnění regionální historie nalezneme v tematickém okruhu Lidé a čas, kde se vychází od nejznámějších událostí v rodině, obci, regionu a postupuje se k nejdůležitějším okamžikům v historii naší země. Podstatou tematického okruhu je vyvolat u žáků zájem o minulost, kulturní bohatství regionu i celé země (RVP ZV 2004, s. 10).

Vzdělávací oblast Člověk a společnost zahrnuje vzdělávací obory Výchova k občanství a Dějepis, jehož hlavním posláním je kultivace historického vědomí jedince a uchování kontinuity historické paměti prostřednictvím poznávání historických jevů a událostí. Obecné historické problémy jsou konkre-tizovány prostřednictvím zařazování dějin regionu i dějin místních (RVP ZV 2004, s. 10).

Jak je vidět možnostem uplatnění regionálních dějin ve výuce dějepisu se ani v tomto novém pedagogickém dokumentu nevěnuje dostatečná pozornost, což však také souvisí se situací samotného předmětu dějepis, který již nevystupuje jako samostatný předmět, takže se snižuje jeho hodinová dotace, čímž je uplatnění regionálních dějin značně determinováno.

Význam a postavení regionální historie ve vyučování dějepisu

K významu a uplatňování regionálních dějin ve vyučování dějepisu se vedlo mnoho rozprav a byla tomuto tématu věnována značná pozornost jak z hlediska teorie vyučování dějepisu, tak z hlediska pedagogické praxe. Regionální dějiny mají mimořádný význam pro etickou výchovu žáků, zejména jsou zdrojem vytváření národní hrdosti a vlastenectví (Čapka 1990, s. 69). Jejich zařazování do vyučovacího procesu umožňuje vytvářet emocionální vazby žáků k obsahu dějepisného učiva, akcentovat jejich vztah k domovu a jeho okolí a rozvíjet tak vědomí příslušnosti ke své vlasti a národu.

Z hlediska didaktického je využívání regionální historie v souladu se základními didaktickými principy, a to s principem názornosti (od konkrétního k abstraktnímu), s principem přístupnosti (od blízkého ke vzdálenému, od známého k neznámému) a s principem aktivity (cílevědomé pozorování, poznávání, porovnávání); tvoření závěrů podněcuje žáky k samostatnosti i zájmu o práci (Mejstřík 1964, s. 361).

Protože regionální dějiny jsou nedílnou součástí historie, i její poznatky tvoří integrální součást obsahu dějepisného vyučování. Aktuálnost a efektivnost práce s historickým regionálně zaměřeným materiálem je dána jeho výchovně-vzdělávacím významem, ale také i jeho možností k využití při poznávacích činnostech v procesu učení ve vyučování. Poznávání a interpretace regionálních dějin není sice hlavním cílem vyučování dějepisu, avšak pomocí regionálně zaměřeného historického materiálu je možné v mnoha případech snadněji rekonstruovat a vysvětlovat historické děje a tak vytvářet jasnější a názornější historické představy. Proto seznamování žáků s regionálními dějinami umožňuje efektivněji dosáhnout výchovně-vzdělávacího cíle dějepisného vyučování. Jasné a živé představy, které vznikají na základě konkrétních a žákům blízkých jevů, jsou základem a tím pádem i východiskem pro vytváření hlubokého a trvalého historického vědomí. Regionální dějiny jako součást obsahu dějepisného učiva umožňují jeho větší konkretizaci, názornost a tím přispívají ke zkvalitnění historických vědomostí (Svoboda 1986, s. 9).

Význam regionálních dějin ale netkví jen v oblasti poznávací, ale také v souvislosti se schopnostmi a dovednostmi žáků. Adekvátní používání regionálních dějin ve výuce vede k rozvíjení tvůrčí práce s regionálním historickým materiálem, jakým může být historický dokument, který obsahuje různé historické jevy, které například postihují vztahy mezi událostmi regionálního cha-

rakteru na jedné straně a celonárodního na straně druhé. Tímto způsobem regionální dějiny přispívají i k rozvoji historických schopností a dovedností a podněcují tak k historickému myšlení, které se rozhodujícím způsobem podílí na aktivizaci žáka ve vyučovacím procesu.

Je samozřejmé, že práce s regionálním historickým materiálem v jednotlivých ročnících základních a středních škol, by měla být v souladu s rozvojem poznávacích schopností žáků. Vhodné zařazení regionálního historického materiálu do didaktického systému učiva a jeho účinné využívání napomáhá převádět obsah učiva z historie do odpovídajících poznávacích činností žáků. Regionální dějiny ve vyučování dějepisu umožňují žákům trvaleji a plynuleji si osvojovat učivo a současně vytvářet a rozvíjet různé dovednosti a schopnosti, včetně intelektuální schopnosti historicky myslet (Svoboda 1986, s. 11).

Na prvním stupni základní školy, v období, kdy žákovo názorné myšlení přechází v konkrétní operace a kdy rozhodující úlohu ve výchovně-vzdělávacím procesu má bezprostřední zkušenost, patří regionální přístup k základním kritériím výběrů učiva. Regionální materiál je tak i zdrojem zkušeností, které souvisí s poznáváním současnosti i minulosti nejen bezprostředního okolí, kde žijí, ale i své vlasti.

Na druhém stupni základní školy je již ve vyučování dějepisu poznávána historická skutečnost ve všech souvislostech. Žáci pronikají k podstatám historických jevů a událostí a na základě konkrétního smyslového, empirického poznání docházejí ke zobecnění. S pomocí regionálního historického materiálu je možno ve vyučování dějepisu názorněji a živěji rekonstruovat minulé historické děje a vytvořit tak obraz doby v představách žáků.

Na středních školách se již u žáků plně rozvíjí deduktivní myšlení, čemuž se přizpůsobuje i práce s regionálně zaměřeným historickým materiálem, kdy na základě analýzy regionálního jevu nebo události lze, přes deduktivní vyvozování závěrů z této události, dospět až k zákonitostem společenského vývoje. A porozumět zákonitostem historického vývoje znamená zároveň porozumět nynějšímu společenskému vývoji a době, ve které žijeme.

Užití regionálního historického materiálu má tedy v souhlase se společenskou funkcí dějepisu vést k tomu, aby poznávání regionálních dějin z hlediska návaznosti jednotlivých poznávacích etap vývoje žákovy osobnosti ovlivňovalo v celé soustavě dějepisného vyučování rozvíjení intelektuálních schopností a morálních vlastností žáků (Svoboda 1986, s. 13).

Metodologická práce s regionálním materiálem ve vyučování dějepisu

Nejadekvátnějším operativním nástrojem učitelovy vzdělávací kompetence je výuková metoda, neboť právě metoda zprostředkovává a zajišťuje dosažení edukačních cílů. Metoda ovšem nepůsobí izolovaně, ale je součástí komplexu čet-

ných činitelů, které průběh výuky podmiňují a ovlivňují (Maňák, Švec 2003, s. 21).

Vzhledem k charakteru obsahu vyučovacího předmětu není vždy možné využívat metod, které žákům umožňují bezprostřední vnímání historických dějů a událostí. To však neznamená, že obsah dějepisu neposkytuje některé možnosti pro rozvíjení a obohacování vyučovacích metod.

Protože je regionálně historický materiál součástí obsahu dějepisného vyučování, je třeba chápat regionální dějiny, vzhledem k jejich možnostem využití ve vyučování, jako organizační součást vyučovacích metod v dějepise. Současné vědecké poznatky o vyučovacích metodách nabízejí totiž daleko více možností k využívání regionálních dějin ve vyučování dějepisu a právě regionální dějiny budou v některých případech přímo jedinečnou možností, jak tyto metody prostřednictvím regionálních dějin uvedeme do praxe (Bartoš, Holinková 1982, s. 68).

V souvislosti s obecným pojetím vyučovacích metod spočívají metody práce s regionálním materiálem v úpravě dějepisné látky, dějepisných postupů a technik, v usměrnění žákovy aktivity a samozřejmě i v zajištění fixace a kontroly získaných vědomostí, schopností a dovedností. V metodické praxi se stále zdůrazňuje potřeba vytváření těsného vztahu mezi vyučovacími metodami a vyučovacími prostředky. A protože vznikají stále nové vyučovací prostředky je potřeba adekvátních vyučovacích metod, které respektují specifičnost vyučovacích prostředků. Proto i vyučovací prostředky regionálního cha-rakteru ovlivňují rozvoj a optimální volbu vyučovacích metod, v nichž se uplatňují specifika regionálních dějin.

Volba metod práce s historickým regionálním materiálem je ovlivňována, pomineme-li obecně platné faktory, jako jsou cíl a obsah vyučovací hodiny, zkušenosti žáků, schopnosti žáků pracovat s regionálním materiálem, přiměřenost věku žáků a formální podmínky vyučování, také především funkcí regionálního materiálu vzhledem k cíli a obsahu vyučovací hodiny, významem jeho obsahu pro rozvoj vědomostí, schopností a dovedností žáků a povahou regionálního materiálu jako vyučovacího prostředku. Přistoupíme-li k metodám práce s regionálním materiálem z hlediska funkčnosti ve vyučovací hodině, zjistíme jeho efektivní uplatnění v každé části vyučovací hodiny.

Již u motivačních metod (např. vyprávění, rozhovor, demonstrace) lze pozorovat zvýšenou aktivitu žáků, neboť místní historické jevy a události lokalizované do blízkého a známého prostředí, osobnosti spojené s tímto prostředím vzbuzují zájem žáků o učivo. Žákův vztah k místu bydliště a k prostředí v němž vyrůstá je motivačním podnětem v procesu osvojování, když zájem žáků o minulost známého prostředí vyvolává touhu a snahu poznávat jeho historické jevy a události. K motivaci používá učitel dějepisu nejčastěji demonstrace obrazového materiálu, dále četbu z novin či historických dokumentů nebo

historické údaje sděluje prostým vyprávěním. Protože smyslem motivačních metod je nejen zájem žáků vzbudit, ale i udržet nebo zvýšit, je vhodné zařazovat regionální materiál i v průběhu vyučovací hodiny.

Nejvíce se během vyučování uplatňuje regionální materiál v expozičních metodách. Při výkladu nového učiva je regionální materiál často používán jako ilustrace a zpřesnění určitého sdělení nebo pojmu. Pro žáky je velmi důležité uvést konkrétní příklad, aby si mohli vytvořit názorné představy (např. v které budově města se narodila významná osobnost), z nichž pak učitel dějepisu vychází při výkladu událostí celonárodního charakteru. Zvláště ve vyučování dějepisu, kde neexistuje bezprostřední poznávání historických jevů, je regionální materiál vhodným východiskem k vytváření jasných historických představ a konkrétních historických pojmů (Svoboda 1986, s. 28).

Také během fixační a kontrolní fáze vyučovací hodiny lze do učebního procesu zapojovat regionální materiál, který umožní žákům snazší vybavování si historických jevů a událostí nejen regionální, ale i celonárodní povahy. K tomu slouží různé druhy vyučovacích pomůcek regionálního charakteru nebo také exkurzní vyučování v muzeu, archivu či krátkodobé dějepisné výlety.

Regionální obsah ovšem nabízí i další možnosti uvádění metod, které nesouvisí jen se získáváním historických vědomostí žáků, ale vytvářejí se i historické schopnosti a dovednosti. Práce s regionálním materiálem tak umožňuje rozvíjet i tvůrčí schopnosti žáků, a to například metodou analýzy a syntézy. Při analýze historických jevů dokáže užití regionálního materiálu na základě konkrétních a živých představ názorněji a přesvědčivěji postihnout nejen prostorové a časové vztahy mezi historickými jevy, ale zároveň za aktivní poznávací činnosti umožňuje i snáze odhalovat kauzální a dialektické souvislosti mezi nimi a pronikat do jejich podstaty a historických zákonitostí. To je tedy potvrzením toho, že práce s regionálním historickým materiálem podněcuje k historickému myšlení, jež může významným způsobem aktivizovat žáka ve vyučovacím procesu (Čapka 1990, s. 72).

Aby však byla práce s regionálním historickým materiálem ve vyučování dějepisu didaktická účinná je třeba volit systematický přístup. Efektivně lze využít regionálních dějin jen v případě, že jsou součástí tematického celku učiva a tvoří se základním učivem dialektickou jednotu. Pak je možné regionálních dějin ve výchovně – vzdělávacím procesu použít především jako: východiska k vytváření jasných a konkrétních představ; ilustračního materiálu k objasnění obtížných pojmů; motivačního materiálu, který dokáže aktivizovat žáky k rozvíjení svých poznávacích schopností, zejména k historickému myšlení; doplňujícího učiva k rozšíření vědomostí žáků; prostředku, který vyvolává estetické prožitky a vytváří citové vazby žáků k obsahu dějepisu a pozitivní vztah ke svému domovu a vlasti.

Naznačené užití regionálních dějin a práce s regionálním materiálem by mělo být v jednotlivých ročnících základních škol v souladu s úrovní poznávacích schopností a intelektuální vyspělostí žáků, s jejich dosavadními zkušenostmi s tímto způsobem práce a s formálními podmínkami vyučování (např. místo vyučování, pomůcky). Na prvním stupni základní školy se na základě regionálního materiálu dosavadní zdroj poznatků stává i zdrojem zkušeností, jež jsou potřebné pro další myšlenkové operace a to v okruhu žákova bydliště. Nejprve je třeba vyprávět zajímavou historickou událost z místních dějin a následně přejít k líčení událostí širšího významu. Na druhém stupni je používán regionální materiál jako ilustrace a konkretizace historických jevů a událostí a v poznávacím procesu se užívá především indukce. To velmi obohacuje a zvyšuje míru představivosti žáků a napomáhá i rozvoji abstraktního myšlení.

Literatura:

BARTOŠ, J.; HOLINKOVÁ, J. Regionální dějiny a vyučování dějepisu. In *Metodické otázky regionálních dějin*. Praha : SPN, 1982.

ČAPKA, F. Několik poznámek k významu regionálních dějin pro vyučování dějepisu. In *XIX. Mikulovské sympozium 1989*. Brno : MU, 1990.

MAŇÁK, J.; ŠVEC, V. *Výukové metody*. Brno : Paido, 2003.

MEJSTŘÍK, V.; ČAPEK, V.; MICHOVSKÝ, V. *Metodika dějepisu jako učebního předmětu.* Praha : SPN, 1964.

Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání. Praha : Infra, 2004.

SVOBODA, L. *Regionální dějiny ve vyučování dějepisu.* České Budějovice : SPN, 1986.